

YAKINÇAĞLARDA OSMANLI-FRANSA İLİŞKİLERİ VE FRANSA'NIN ORTA-DOĞU DİPLOMASİSİ

Öğr. Gör. Olcay ÖZKAYA DUMAN

MKÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

Özet

Öncelikle 1789 Fransız İhtilali ile değişen dünya düzeni ve bu değişen yeni dünya düzeninin genel bir durumunu değerlendirdikten sonra yüzyılın Osmanlı Devleti ile Fransa'nın siyasal, sosyal ve ekonomik durumundan kısaca bahsedeceğiz. Daha sonra 1789-1802 yılları arası Mısır seferi ile değişen siyasal ilişkiler ile başlayıp, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı süreci, Tanzimat Fermanı'nın hazırlanma gerekçeleri ve aşamaları, 1867 reform politikaları ve bunun karşısında Bab-ı Ali Hükümeti'nin tutumu gibi konuları çözümlenmeye çalışacağız. Konu 1919-1921 yılları arası yaşanan siyasal ilişkiler çerçevesinde değerlendirilerek noktalanacaktır.

Yakınçağlarda, Osmanlı Devleti ve Fransa siyasal ilişkilerini yer yer incelerken çok önemli ayrıntılara dikkat çektik. Özellikle ünlü sisyphé mitolojisi ile birçok düşünürün özdeşleştirdiği Napolyon sözleri bu süreçte gelişen siyasal ilişkileri oldukça açık ifade etmektedir. Napolyon'un sürgünü sırasında ifade ettiği sözlerden anlaşılan Fransızca bir deyim yorumu şu idi: "Her yükselişin bir düşüşü vardır". Buna göre hiçbir güç sonsuza dek zirvede kalamayacaktır. O büyük güç yükselişini fark ettiği anda aslında düşüşe geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yakınçağlar, Osmanlı İmparatorluğu, Fransa, Orta-Doğu, Diplomasi

OTTOMAN - FRANCE RELATIONS AT NEARAGES AND FRANCE'S MIDDLE EAST DIPLOMACY

Abstract

After a general analysis of the period and changing world view by 1789 French Revolution, we are going to mention about the Ottoman Empire's and France's general situation of that period. After that, we are going to analysis some subjects such as the changing diplomatic relations between France and Ottoman Empire after France's attack to Egypt between 1789 and 1802, Kavalalı Mehmet Pacha'a rebellion, reasons of Tanzimat Fermanı (reorganization redicts), 1867 reforms and manner of the Imperial government. This analysis will be completed in frame of diplomacy analysis between 1919 and 1921.

While we are analyzing the relation between France and Ottoman Empire during near ages we will point on some important details. Especially the famous myth Sisyphé and Napoleon's speeches are so interesting. Napoleon's speech which is also a French proverb's comment is "there is a fall after all rises". This means no any power can always stay peak. As soon as that big power realizes it's rising, actually begins to fall.

Key Words: Near ages, Ottoman Empire, France, Middle-East, Diplomacy.

GİRİŞ

XVI. yüzyıldan I.Dünya Savaşı'nın bitimini noktlayan Versay Antlaşması'na kadar uzanan son dönem diplomasisi içerisinde belirlediğimiz dönemin incelenmesi Osmanlı – Fransa siyasal ilişkilerinin daha nesnel algılanması açısından oldukça faydalı olacaktır. Bu süreç içerisinde Osmanlı-Fransa ilişkileri ve Fransa'nın Ortadoğu'ya nüfuz politikasını, günümüzde gelişen bazı olayları da nedenleri ile daha gerçekçi kavrayabilmemiz açısından ele almak istedik.

E.Hallet Car'in Tarih Nedir? Adlı kitabının önsözünde yer alan bir çocuğun babasına sorduğu Neden? Sorusu üzerine sorgulanmaya başlanan tarih gibi nedenlerin sorgulanabilen gerekçelerini biz de yakın çağlarda Osmanlı-Fransa siyasal ilişkileri sürecinde bulmaya çalışacağız.

Yirminci yüzyılın başlarında yaşamış olan Fransız diplomatı ve yazarı Jules Cambon, diplomasinin geçirdiği evrim konusuna ilişkin görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “zaman içinde değişen diplomasinin yalnızca dış görünüşü ya da başka bir deyişle kabuğu olmuştur. Diplomasinin özü daima aynı kalacaktır çünkü insanın doğası hiçbir dönemde değişmeyen, hep aynı kalan bir öğedir öyle ki, uluslararası ilişkileri yürütmenin yalnızca tek bir yolu vardır o da bir devlet'in öteki bir devlet nezdinde her dönemde uyguladığı en inandırıcı yöntem olan dürüst bir insanın sözleri olmuştur.” (Tuncer, 2002:97). Bu yaklaşımla yakınçağlarda diplomasi Fransa açısından da Osmanlı Devlet'i açısından da değişen dünya düzeni ve oluşan yeni şartlara göre yeni stratejiler oluşturmaktan ibaretti. Bu da denge siyasetinin doğal bir sonucu olarak görülmelidir.

YAKINÇAĞ'DA OSMANLI DEVLETİ

III. Selim 1789 tarihinde Osmanlı tahtına çıktığında Osmanlı Devleti son derece sıkıntılı bir durumdaydı. Karlofça Antlaşması ile Eflak ve Boğdan beylikleri dışında kalan Tuna'nın kuzeyindeki topraklar elden çıkmıştı (Ortaylı, 1995:50). Giderek güçlenmekte olan Avrupalı rakipleri karşısında Balkanlardaki topraklarını savunabilmesi Osmanlı Devleti için artık zorlaşmıştı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ı ele geçiren Rusya, bu yeni durumu ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını da doğrudan tehdit eder hale gelmişti. Ayrıca 1789'da Ruslar, Akerman, Bender ve Hotsin gibi Osmanlı kalelerini işgal etmiş, Besarabya ve Boğdan'a askerlerini sokmuşlardı. Öte

yandan bir başka güç olan Avusturya da Balkanların batı bölgelerini özellikle Sırbistan ve Bosna bölgelerini tehdit ediyor haldeydi (Karal, 1994:31).

Ancak bu dönemde Osmanlı, kurmuş olduğu klasik yapı ve doğal sınırlarının altında kalmış. III. Selim'in bu tehditleri bir süre durdurduğu bilinmektedir. Genç yaşta başa geçen III. Selim, Fransa kralı ile mektuplaşarak imparatorluğun ve Avrupa'nın giderek artan sorunlarına artan bir ilgi göstermiş (Karal, 1996:38).Bahsettiğimiz Fransa kralı Napolyon Bonapart idi. Bonapart Osmanlı Devleti'ne Batı medeniyetini getirmek için iyi duygular besleyen ve bu yolda elinden geleni yapmış ve III.Selim ile sıkı dostluklar kurmuştu (Uzunçarşılı, 1995:31).

Yakınçağların başındaki Osmanlı Devleti toprak bakımından dünyanın en büyük imparatorluklarındandı. Bugün Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya (Eflak ve Buğdan), Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir dışında tanınan yerlerden başka Akdeniz'in doğusundaki Girit ve Kıbrıs büyük adaları ile Ege Denizinin bütün adaları bu imparatorluğun sınırları içinde idi (Uzunçarşılı, 1995:72). Bu sınırların göze çarpan nüfusu ise her türlü birlikten mahrum idi. Bu sınırlarda idari yapıda ortaya çıkan otorite boşluğuna dayalı aksaklıklarını gidermeye çalışan ve taşımış olduğu yükün altında bir Osmanlı ile karşı karşıya kalıncaktı.

Eyaletlerde ayaklanmalar baş gösterecek, endüstri ve ekonomi alanında reformlar öneriyordu. Alınan tedbirlerin yetersizliğinin farkına varılacak, devletlerarası ilişkilerdeki yanlı kalma prensibinin değiştirilmesi gereğine inanılmaya başlanacak, Osmanlı diplomasisi usullerinin yetersizliği gibi meselelerde durup düşünüldüğü ve bu yönde önemli tedbirlerin alınmaya çalışıldığı bir döneme geçilecekti. Yukarıda bahsettiğimiz bu yeni dönemde yeni düzen çalışmalarında, XVIII. yüzyıldan önce Genç Osman (1622), IV.Murad (1631-1640) ve Köprülü ailesinden gelen bütün vezirlerin ıslahat yaptıkları ve Genç Osman'dan başarılı oldukları bilinmektedir.İslahat çalışmalarındaki bu yetersizliği yakınçağların başında Osmanlı tahtına geçen III.Selim, "Nizam-ı Cedid" ile tamamlamaya çalışır (Lewis, 1993:85).

III. Selim'in Osmanlı Devleti'nin dış politikasını planlayıp yürütecek temel kuruluşların yenilenmesine ve ıslahına karar verdiğini biliyoruz. Devletin askeri yönden zayıfladığı fark edilmiş ve bağımsızlığın korunabilmesi için artık diplomasinin ön plana çıkartılması gereğini savunmuştur. Nizam-ı Cedid adında

Olçay Özkaya Duman

bir ordu kurmuştur (Karal, 1994: 34). Ancak bu ordunun etkili bir şekilde kullanılmadığını yeniçeri ve diğer birlikler karşısında da üstünlük göstermiş olduğu da bilinmektedir.1806 yeniçeri isyanı ile bizzat III. Selim tarafından bu ordunun lağvedilmek zorunda bırakıldığı da bilinir.

Bu dönemin reform programları ve çabalarıyla Osmanlı Devleti modernleşme amaçlı yeni bir sürece girmişti. II. Mahmut dönemi reformları ve diğer reform çabaları temelde bazı kurumlarda örneğin, eğitimde, diplomaside, ekonomide modernleşmeyi ve yenileşmeyi önermişti. Bu Reform sürecinde Osmanlı siyasetinin bazı yenilikçi girişimlere başvurduğunu biliyoruz. Bunların bir kısmı iç ihtiyaçlar yüzünden (askeri ve idari alanlarda) yapılırken bir kısmı da dış baskılar sonucu Balkanlılar, azınlıklar ve gayri Müslimlerin ıslahı konusunda olmuştu. Böylece dış baskıların azaltılması, dış yardımların sağlanması düşünülmüştü (Girgin, 1994: 13).

YAKINÇAĞ'DA FRANSA DEVLETİ

XV. Louis iktidarı döneminde ülkeyi yalnız idare edeceğini ilan etmişti. Halk tarafından oldukça sevilen XV. Louis, saray ve civarında ona karşı bazı entrikalarla karşı karşıya kalmıştı (Bainville, 1938:43).Bu dönemde Avusturya ile veraset savaşı dolayısıyla 1745 yılı Fransa'nın bütçe açığı 80 milyona ulaşmıştı.1745 – 1754 yılları arası Maliye Bakanı Mashault, vergileri arttırmayı düşünmüştür. 1749'da 20'lik vergiyi oluşturmuş ve bunu herkesin geliri üzerinden vereceğini açıklamıştır. Ancak bu önlem iç borçları karşılayamaz ve parlamenterlerin tepkisi ile karşılaşır. Bu dönemde krala karşı İngiltere'de olduğu gibi bir parlamento tepkisi ortaya çıkmıştır. Mutlakiyet'e bir anlamda darbe indirildiği düşünülür. 1757 yılında ise XV. Louis bıçaklanarak öldürülür ve bundan sonra başa geçen kral daha sert bir politika izleyecektir.

1758-1770 Choiseul döneminde ise ülkede bir otorite boşluğu mevcuttu. Bakanlar arası irtibatı kurabilecek ve ilk kararları alabilecek bir otoriteye ihtiyaç vardı. Bu Avusturya veraset savaşlarının etkisi ile Fransa'nın zayıfladığını ve XV. Louis'in de kısa bir süre sonra Choiseul'u başbakan yaptığı bilinmektedir. 1763 yılında İngiltere ile imzalanan Paris antlaşmasıyla Fransa'nın en az zarar görmesi engellendi. Ayrıca İngiltere'den intikam için ordu ve donanmaya önem verilmeye başlanmıştır (Bainville, 1938: 34).

1764 yılında kral'ın Cizvit tarikatını feshettiği bilinmektedir. Kral cizvitlerin ülkede kalmalarını kabul eder ancak kurumlarının devlet'e bağlanmasını sağlar.

Cizvit okulları ise devlet okulu olacaktır. Bazı milli eğitim projeleri uygulamaya başlanır. Cizvit okullarında sırf klasik diller okutulacaktır. Kral'ın mutlak monarşide kararlı olduğu biliniyordu. XIV. Louis gibi XV. Louis de devlet benim demiş ve mutlakiyetini meşrulaştırmaya çabalamışlardı. Sonuçta kral 1770 yılında Choiseul'ü görevinden azledip ülkeyi üçlü bir idari yapıya kavuşturmuştu. Kral'ın ölümüne dek ülke üçlü idari sistem ile yönetilmiştir. 1770-1774 arası bu yönetime "*Trium-Vira İdaresi*" adı verilir. Başbakan görevinde Maupeou, maliyeci ve rahip olan Terrauy, Dış işleri Bakanı ise d'Aiguillon olacaktır (Karal, 1994::124).

1774 tarihinde XV.Louisin ölmüş ve yerine XVI.Louisin geçmiştir. XVI. Louis (1774-1789) cesur bir insan, iyi bir usta ve halkını seven bir kişi olarak tahta oturmuş bir hükümdardı.1768'de Lorraine'i, 1776'da ise Korsika'yi ülkesine kazandırmıştı (Tanilli, 1992:205). XVIII. yüzyıl Fransa'nın iniş ve çıkışlar yaşadığı bir dönem olmuştu. Fiyat piyasasında yükseliş 1770 ve 1787 yılları arasında bir anda kesintiye uğramıştı ve bu durum monarşinin vergi yükünü çekilmez hale getirerek siyasal ve de sosyal düzenin sarsılmasına yol açmıştı (Guziot, 1986:174)

Fransa idari vesayet sertliğini devam ettiriyordu, meslek kuruluşları XVI. Louis'e değin temelde bir değişiklik yaşamadan varlıklarını sürdürmüşlerdi. Bu dönemde XVI. Louis'in yerleşik ve kendine özgün bir devlet anlayışına sahip olmadığı ve her şeyi eski haline döndürdüğü dikkati çeken bir noktadır. Bütün reformcu fermanlar durdurulmuş, parlamenterler gerici muhalefetlerine yeniden başlamaktaydılar. Kral'ın demeç ve açık mektupları denetleme yetkisini parlamenterlerden alıp üyelerinin hepsinin de kral tarafından seçileceği belirtilmişti. Bu gibi gelişmeler ve tabanda yaşanan sosyal hoşnutsuzluklar kendini 1789 Fransız İhtilalinde ortaya çıkacaktır (Mantran, 1995:170).

1789 sonrası Fransa'da Demokratik olduğu bilinen 1793 anayasasının oluşturduğu yeni düzen kurulmaya başlanır. Anayasa bir ara geçici olarak bir tarafa bırakılmış onun yerine kurulan İnkılâp hükümeti rejimi etkinliğini arttırmıştı. Fransa bağımsızlığını tehdit eden unsurlardan kurtulunca anayasanın uygulama hızı artacak etkinliği ve önemi vurgulanacaktı. Öyle ki halk ile de bu konuda bir uzlaşa sağlamıştı. 1793 anayasasını Fransa'da hiç kimse eleştirmiyordu. Fransa siyasal yaşamda yeni bir döneme girmiş ve yeniden yapılanmıştı (Aulard, 1945:55).

1789'LA BAŞLAYAN OSMANLI-FRANSA SİYASAL İLİŞKİLERİ

Avrupa'da papalar, hükümdarlar, komutanlar, bakanlar, müttefikler veya devletler tarafından geliştirilen Osmanlı Devleti'nin paylaşımı konusuna yönelik projeler tespit edildiği kadarıyla Fransa tarafından altı başlık altında toparlanmıştır. Fransa'nın ortaya attığı altı önemli proje şöyle idi: Fransa kralı VIII. Charles'in 1495 tarihli projesi, Fransa kralı I.François'nın 1515-517 tarihli projesi, Fransız Savary de Breves'in 1620 tarihli projesi, 1660 tarihli Fransız projesi, Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın 1805 tarihli projesi, İmparator I.Napolyon'un 1807-1809 tarihli projesi (Süslü, 1983a:745).

Napolyon Bonapart'ın Mısır seferine kadar süren kısa barış döneminde Fransa ile işbirliği içinde önemli ıslahatlar yapılmıştır. Bu yeni düzende yeniçeri orduları ıslah edilirken Nizam-ı Cedid ordusu kurulmuş. Batı'dan askeri uzmanlar getirilmiş. Fransızca derslerinin okutulduğu mühendishane ve teknik okullar açılmıştır.Batı dillerinden kitaplar tercüme ettirilerek basılmıştır. Avrupa merkezlerine daimi elçiler tayin edilmiştir. Bütün bunlarda Fransızların etkisi büyük olmakla beraber Cumhuriyet Fransa'sına karşı tarafsız bir politika uygulandı ve tanımakla da acele edilmedi (Soysal, 1985:182).

Fransa ile siyasi ve ekonomik alanlarda ilişkilerin gelişmesine karşılık Türkler ve Fransızlar aynı uygarlık kalıpları içerisinde birbirine yabancı kalmışlardı. Paris'te 1700'lü yıllarda "Ecole des Lanques Orientales" adlı bir Doğu Dilleri okulunun açılması ile daha çok ticari ve konsolosluk ilişkilerini kolaylaştırmak gibi pratik bir işlevsellik uygulamaya konulur. Zamanla bu kurum çok yararlı bir teknoloji ekolüne de temel oluşturacaktır (Soysal, 1983a:463).

Bonapart'ın yükselişi ve askeri başarılarıyla birlikte Fransa doğuda sömürgeci bir politika takip etmeye başladı. Bunda ise şarkiyatçı Volney'in Mısır'a hakim olmakla ilgili Napolyon'a ilham ve bilgi kaynağı olan "Considerations sur la guerre actuelle des Turcs (Londres 1788) adlı eserinin de rolü büyük olmuştur (Luraghi, 1994:243).

Osmanlı Devleti 1787 yılından beri Avusturya ve Rusya ile zaten savaş içindeydi. Bu iki devlete karşı Bab-ı Âli Fransa'dan beklediği desteği görememişti. Öyle ki Fransa ekonomik ve sosyal zorluklar içinde bir devrime doğru sürüklendiğinden belki de yapabilecek hiçbir şeyi yoktu. Sonuçta Osmanlı Devleti çareyi 1790 tarihinde Prusya ile bir ittifak yapmakta bulmuştu. Avusturya ile ittifak halinde olan Fransa Osmanlı Devleti'ne karşı bazı

girişimlerde bulunuyordu. Bab-ı Âli ile antlaşma imzalamış olan İspanya'nın din işlerine el atarak Fransa'ya rakip olabileceklerine dikkat çekmişlerdir (Belgil, 1990:141).

Fransa İhtilali Fransa'da Türk kökenli ürünlerin moda yarattığı ifade edilmiştir. Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden ithal ettiği mallar esas olarak; bazı ender rastlanan madenler(boraks, bitüm, antimuan v.b.) misk, gri, amber, maroken gibi bazı hayvansal ürünler ve baharat ile Fransız hayatına büyük etkileri olan kahve idi (Kılıçbay, 1986: 68). Ayrıca daha önemlisi bu ürünlerin Fransa'da bulunması ve bunların ancak çok varlıklı insanlar tarafından kullanılabilmesi; bu ürünlerin geldiği Osmanlı'yı Fransızların gözünde bir zenginlikler ülkesi haline getiriyor ona bu anlamda ayrı bir saygınlık sağlıyordu, Fransızlara göre gizemli bir diyar olan Osmanlı her zaman merak ediliyordu.

MISIR SEFERİ VE SONRASI DÖNEMDE OSMANLI-FRANSA İLİŞKİLERİ

1 Temmuz 1789'da Napoleon Mısır'ı işgal etmiş ve bunun üzerine Osmanlı Devleti iki ay sonra İngiltere ve Rusya ile ittifak kurarak Fransa'yı Mısır'dan çıkartmıştı. Napolyon İngiltere'nin Atlas denizindeki hâkimiyetine karşın Akdeniz hâkimiyetini ve Fransa'nın Amerika'da İngiltere'ye kaptırdığı yerler yerine de Yunan adaları ile Mısır'ı Fransa'ya kazandırma isteğindediydi. Bu yıllarda Direktuar Hükümetini yeni fetih projelerine alıştırmak için mektuplar yazan Napoleon ikna girişimlerinde bulunur (Karal, 1938:37).

Aslında Direktuar Hükümeti'ne göre Mısır'a taarruz Şark Meselesini canlandırarak ve Rusya, Avusturya, Fransa örneğinden hareketle Osmanlı Devleti üzerine ilerleyecektir böylece Lehistan'ın bölünmesine benzer bir durum yaşanacaktır (Karal, 1938:54).

Osmanlı Devleti'nden toprak almak isteyen devletler birleşerek İngiltere'yi sıkıştırma yoluna giderler. Direktuar 1-2 Mart 1789'de sefer yapılmasını resmen karara bağladıktan sonra Napoleon teknik, Maurice Talleyrand da diplomatik hazırlıklara başlar. Fransa'nın 1789 yılında İskenderiye'ye bir ordu çıkarmasıyla başlayan Osmanlı-Fransa mücadelesi 25 Haziran 1802'de iki devlet arasında gerçekleşen barış ve uzlaşma ile sonuçlanır. Bu barış sürecinde 1802'de Paris Büyükelçisi Ali Efendi'nin gayretlerinin etkili olduğu da ifade edilmiştir (Altundağ, 1993:72).

Olçay Özkaya Duman

İlk başlarda Fransa-Osmanlı arasında birincinin ikincisinin arazisine yaptığı bir taarruz ile başlayan bu mücadele daha sonra İngiltere ve Rusya'nın da katılımıyla büyük bir siyasi karmaşaya dönüşmüştür. Ayrıca bu durum Avrupa politikasının dikkatini üç yıldan fazla bir zaman sürecinde Akdeniz ve Mısır'a taşımıştır diyebiliriz.

Mısır seferindeki müdahalesi ve Osmanlı Devleti'ne yardımı ile İngiltere, Fransa'nın Akdeniz filosunu parçalamış ve Malta adasını da alarak Atlas Okyanusundan sonra Akdeniz'e de hâkim olmuştur. Tüm XIX. yüzyıl boyu İngiltere bu hâkimiyetini koruyacak Mısır'a kuvvetli bir devletin yerleşmesini engellemiş olup ancak daha sonra da kendisi 1882 yılında Mısır'a yerleşecektir (Karal, 1938:142).

Napoleon'un bu girişimi Mısır'ı derinden sarsmıştı. Fransa'nın hiçbir zaman Mısır üzerinde kurmak istedikleri kontrol düşüncesinden vazgeçmeyeceklerine Mısır da inanmıştı. Bu sayede sefer sonrası Mısır'da kölemenleri de dağıtılmıştı ama Fransa başarıyı yakalayamamıştı.

Osmanlı Devleti III. Selim tahttan indirilmeden önce Fransa'nın dostu olarak önce Rusya'ya sonra da İngiltere'ye savaş açmış bulunuyordu. Osmanlı devlet adamları Rusya'nın kesin bir yenilgisi sonucunda Eflak ve Buğdan'ı istiladan kurtarmayı, Kırım'ı geri almayı ve İstanbul ile Boğazlar üzerine çökmüş bulunan Rus baskısından kurtulmayı ümit ediyorlardı. İngiltere ile savaşmanın ise sebebi Mısır meselesiydi (Karal, 1994:98).

Napoleon Osmanlı ordularının Rus ordularına saldırmasından faydalanmıştı. Çünkü Ruslar, Türk cephesinde büyük kuvvetler bırakmak zorunda kalmışlardı. Rus ve Napoleon ordularının Friland'da yaptıkları savaşı Napoleon kazanmıştı. Ruslar bunun üzerine 1807 yılı Tilsit antlaşmasının imzalanmasını sağlamışlardı (Süslü,1983a:746).

Babıalî kısmen dönemin yeni Fransa elçisi Sebastiani'nin teşviki ile savaş ilan ettikleri Rusya'nın aleyhine, Fransa ile bir ittifak antlaşması yapılmasını zorunlu görüyordu. Bu nedenle DefterEmini Mehmed Emin Vahid Efendi İmparator'u takip eden Fransa devlet adamları ile görüşmeler yapma görevi ile Varşova'ya gönderildiyse de antlaşma esasları üzerine uzlaşmadan Napoleon Çar I.Alexandre ile Tilsit antlaşmasını imzaladı (Kuran, 1968: 54).

Tilsit antlaşmasına göre Fransa Rusya'nın Avrupa'da kendisine yapacağı hizmete karşılık olarak Osmanlı ile Rusya arasında barış için aracılık ederek

antlaşma yapılmasını sağlayacaktır. Napoleon Osmanlıları Eflak ve Buğdan'ı Ruslar'a bırakmaları için ikna etmeye çalışacak bunda başarılı olamazsa Rusya'nın bu yerleri kuvvet ile alması için kendisine yardım edecekti. Napoleon Lehistan krallığını diriltmek projesinden vazgeçecek, karşılık olarak da Rusya Yedi Yunan adaları ile Dalmaçya ve Cattaro üzerine Fransız hakimiyetini kabul edecekti (Karal, 1994:99).

Buna göre Napoleon belki de Tilsit'te Osmanlı dostluğunu lağvederek Osmanlı toprakları üzerinde Rus isteklerini tatmin edici bir durum takınmasını III. Selim'i tahttan indirilmesiyle açıklamak istemiş olabilir. Avrupa projelerinde belki de Rus desteğini sağlamak için Osmanlı Devletinden yararlanmayı düşünmüştür diyebiliriz.

Tilsit görüşmelerinin önemli detayları arasında Fransız Büyükelçisi Savary'nin Çar Alexandre'm yanında görevde bulunduğu sırada gönderdiği 4 Kasım 1807 tarihli mektubu da vardı. Bu mektubunda belirttiği gibi ve tarihçi Albert Vandal tarafından nakledilen "Kaderin Kararı" (Decret de la Providence) ifadesi önemle değerlendirilmelidir. Buna göre İstanbul Büyükelçisinden mektuplar alan Napoleon bunları Alexandre'a iletirken şöyle demiştir: "İşte, bana Osmanlı İmparatorluğu'nun artık yaşamayacağını söyleyen Kaderin Kararı" (Voilà un decret de la providence qui me dit que l'Empire turc ne peut plus exister) sözü edilen konu İstanbul'da meydana gelen ayaklanma haberiyle (Süslü,1983a:750). Doğrusu iki imparator da burada İstanbul olaylarına ve Osmanlı Devleti'ne büyük yer vermişlerdi ayrıca Napoleon Osmanlı Devleti'ni desteklemekten vazgeçerek muhtemel paylaşmayı hemen gözden geçirmiştir.

Tilsit görüşmeleri sırasında ve daha sonra Doğu anlaşmazlığını çözümlmek için Napoleon'un başlıca dört konu üzerinde durduğu bilinmektedir. Osmanlı Rumeli'sini Fransa ile Rusya arasında paylaşmak, her iki imparatorun da şahsen devletlerinin ortak çıkarlarını sağlayacak vasıtaları görüşmek üzere bir araya gelerek Osmanlı Devleti'nin tamamen paylaşılması, Silezya'yı Fransa'nın tasarrufuna bırakmak şartıyla Osmanlı Eyaletlerini Rusya'ya terk etmek ve şayet her iki imparator'un Tilsit'te görüştükleri projelerini Çar kendiliğinden ortaya koyacak olursa, Eflak ve Buğdan dahil tüm Eyaletleri Bab-ı Âli'ye verecek bir barışın yapılması (Potiemkin,1977:396).

Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasının mümkün olamayacağı kararı alınır. Akdeniz'deki İngiliz donanması Rusya'yı endişelendirecektir. Ayrıca Osmanlı

Olçay Özkaya Duman

Devleti toprak bütünlüğüne yapılacak ilk darbeye İngiltere Mısır'ı ele geçirmeyi deneyecekti. Bu ciddi durum karşısında biraz beklenip düşünülmeliydi.

Fransa'nın arabuluculuğu sonunda Osmanlı ile Rusya arasında Slozbia'da ateşkes imzalanır. Buna göre her iki devlet Eflak ve Buğdan'ı boşaltacaktır. Fakat 1808 Ekim ayında Erfurt'ta Çar Aleksandır ile buluşan Napoleon bu defa Eflak ve Buğdan'ı Rusya'ya bırakan yeni bir antlaşma yapar ve bu tutum karşısında Osmanlı-Fransa ilişkileri iyice kötüleşecektir(Soysal,1983b:467).

Erfurt antlaşması için yapılan görüşmelerde Avrupa'nın genel siyaseti göz önünde bulunduruldu. Görüşmeler Avrupa'nın genel siyaseti üzerine yapıldı. Napoleon Rusya'yı kendisine bağlamak için onun tarihi isteklerini bir daha gözden geçirdi. Çar'ın İstanbul ve Boğazlar'ı istemesi üzerine Tilsit'te yapılmış olduğu vaadi tekrar etti (Karal,1994:101).

Erfurt antlaşmasını imzalayan devletler sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin hiçbir bölgesine hiçbir surette zarar vermek ne de zarar görmesini arzu etmek istemediklerini bildirerek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasını kabul ettiklerini bildiriyorlardı(Süslü,1983a:753).

Süslü(1983a:767)'ye göre Fransa'nın neden Erfurt Antlaşmasını onaylamayıp, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını gerçekleştirmediğini kendisine sorulduğunda Napoleon şöyle ifade etmiştir: *“Antlaşma metni hazırlanmıştı, ancak imzalama sırasında karar veremedim. Bu dünyanın yeni baştan kuruluşu olacak, belki de Polonya Eyaletleri yüzünden Avusturya ile yeni bir savaş yapmayı gerektirecekti. Sonra Osmanlı'nın paylaşılması ile genel barış görüşmelerinde koz olarak kullanmayı gizliden gizliye tasarladığım tüm fetihlerin Fransız İmparatorluğu'na temelli katılacağına gerçekleşmesini İngiltere ile yapılacak barışta nasıl ümit edebilirdim? Batı İmparatorluk tacını Erfurt Antlaşması ile bir kere başıma koyunca artık hiçbir zaman İngiltere ile barış mümkün olmayacak; bundan böyle de bir ölüm-kalım savaşı başlayacaktı. Bir kere İstanbul'a sahip olduktan sonra da İmparator Aleksandır'ın İngilizlerle anlaşamayacağını bana kim temin edebilirdi?...”*(Süslü,1983a:767). Mart 1817 Saint – Helene'de Sürgün'de

Belki de Rusya'ya ve sonra da Avrupa Ülkelerine karşı savaşı kaybetmemiş ve iktidar elinden alınarak Saint-Helene adasına sürülmemiş olsaydı sanılan tüm hafifletici sebepler Napoleon'daki ara hedeflerini sona erdiremeyecekti.

Yunan bağımsızlığı ve 1830 Cezair'in Fransızlar tarafından işgali konusunda Fransa'nın tutumunu değerlendirecek olursak özellikle Mora

isyanlarının baş gösterdiği sıralarda Fransa'nın Yunanlıların yanında bir politika benimsediğini görebiliriz. 1827'de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın da yardımıyla isyan bastırılmıştı. Ancak öteden beri Yunan bağımsızlığı için Rusya ve Fransa çabalamaktaydı. İsyanın bastırılmasından hemen sonra İngiltere Rusya ile birlikte duruma müdahale ederek Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi yönündeki Londra Antlaşmasını imzaladı. Aynı yıl Navarin'de savaş halinde olmayan Osmanlı donanmasını yakan müttefik donanmasında Fransız filosu da vardı ve bu filo Mora'ya asker çıkardı (Karal,1994:121).

Fransa aynı zamanda bir Akdeniz Devleti de olduğundan Yunan bağımsızlığı ile mevcut Akdeniz dengesinin bozulduğunu görerak Cezayir'i almaya kalkacaktır Böylece Orta-Doğu politikasına Fransa'nın ayrı bir yönerge verdiği fark edilir. Cezayir 1830'da bir Osmanlı Eyaleti idi. Barbaros Hayrettin tarafından Osmanlı Devleti'ne XVI. yüzyılın ilk yarısında kazandırılan bu toprak Tunus ve Trablusgarp ile birlikte Osmanlı Devleti idaresine "Garp Ocakları" adı altında teşkilatlanmıştı (Karal,1994:123).

1797'de Cezayir dayı İzmirli Hüseyin Paşa Fransa'nın Direktuar Hükümetine bir miktar hububat ile beş milyon frank borç vermiştir. Fransa hükümetinden alacağını dayı iki Yahudi tacire havale eder. Fransa hükümeti borcunu tanımakla birlikte ödemeyi bazı hesaplar nedeniyle durdurur. 1827 yılında Dayı Hüseyin Paşa, Fransa'dan borcunu derhal ödemesini ister. Fransa konsolosu ile bu konuyu görüşürken hiddetle yelpazesi ile konsolosa çarpar(30 Ağustos 1827) . Bu olaya "Yelpaze Çarpması" adı veriliyor (Kuran,1968:173).

Bab-ı Âli Fransa'nın girişimi ile Dayı Hüseyin Paşa'ya bir ferman göndererek anlaşmazlığı yatıştırmak ister. Ancak Dayı ve Cezayir'in ileri gelenleri ısrar ederler. Fransa ile savaşacaklarına inanırlar. 12 Haziran 1830'da Cezayir Fransa kuvvetleri tarafından işgal edilir. Osmanlı Devleti Akdeniz'de önce Mora'yı ve daha sonra da Cezayir'i kaybetmekle dağılma dönemine hız kazandırmış oluyordu.

1831-1840 yılları arası Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı ve bu isyana Fransa'nın müdahalesi ise yakınçağların Osmanlı Diplomasisi açısından önemli başka bir konusu olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti İngilizlerin yardımı ile daha önce de belirttiğimiz üzere Fransızları Mısır'dan çıkartmak üzere bir ordu gönderir. Bu orduya Kavala hâkiminin hazırladığı ücretli askerler de katılmışlardı ki askerlerin başında Kavala hâkiminin oğlu Ali Ağa ve ona muavin olarak da Mehmet Ali Paşa bulunuyordu. Bir süre sonra Ali Ağa

Olca Özkeya Duman

memleketine dönünce Mehmet Ali kuvvetin başı olur (Altundağ,1993:24).

Yunanistan'ın bağımsızlığını alması ve Cezayir'in Fransa tarafından işgalinden sonra Osmanlı Devleti on yıl bir valisinin ayaklanmasını bastırmak için uğraşmıştır. Bu isyan önceleri devletin bir ç sorunu iken valinin ağır basması üzerine Mısır ayaklanması uluslararası bir sorun haline dönüştü. Böylece büyük Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki düşünce ve politikaları da açıkça ortaya konmuştu.

Mehmet Ali Paşa ilk önce Mısır'daki tüm toprakları devletleştirdi. Ülkenin ana üretim maddelerini devlet tekeline aldı ve yeni endüstriler kurdu. Bu çabalar sonucu Nil deltasında pamuk üretimi de gelişmişti. Yeni fabrikalar kuruldu, gençler ticaret ve ekonomik başarıların sırlarını öğrenmek üzere batı ülkelerine ve özellikle Fransa'ya eğitime gönderildi (Altundağ, 1993:26).

Mısır valisinin bu girişimleri Mısır'da ekonomik yatırımlarda bulunan ve güçlü bir Mısır'ı etkisi altına alarak İngiltere'nin imparatorluk yani Hindistan yolu üzerinde üstün bir konuma geçmek isteyen Fransa tarafından da desteklenmiştir. Belki de Napoleon'un başarısız askeri girişim ve politikası otuz beş yıl sonra tersine çevrile bilir başarılı bir doğu politikasına dönüştürülebilirdi. Mehmet Ali Paşa da hayallerini gerçekleştirmek için aradığı devlet desteğini böylece bulmuş olurdu.

Zayıf bir Osmanlı yerine Fransa tarafından desteklenen güçlü bir Mısır'ın geçmesini kendi Akdeniz çıkarlarına uygun bulmayan Rusya teklifi kabul eder. 1833 yılında İstanbul'a bir donanma ile beş bin kişilik bir ordu gönderen Rusya'nın bu tavrından İngiltere ve Fransa rahatsızdır. Sonuçta İstanbul'daki Rus askerlerinin çekilmesi için iki ülke de Mehmet Ali'ye baskı yaparlar. Bu baskı sonucunda ise 1833 yılında Kütahya Antlaşması imzalanır (Karal, 1994:138).

Bu antlaşma ile Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerinin yanında Suriye Valiliği, oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde Valiliği ile Adana bölgesinin vergilerini toplama hakkı verilir (Soysal,1983b:183).

Bu antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir ittifak antlaşması imzalanır.⁸ Temmuz 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile klasik bir savunma ittifakı kurulmuştu. İmzalanan gizli bir maddeye göre Rusya'ya bir saldırı olduğu takdirde Osmanlı Devleti boğazları diğer tüm yabancı devlet gemilerine kapatacaktı. Bu ittifak ile Osmanlı Devleti üzerinde üstün konumunu sürdürmek isteyen Rusya'nın bu tutumu özellikle İngilizler

tarafından tepki ile karşılanmıştı. Fransız elçisi bu durumda Bab-ı Âli'yi korkutmaya bile denemişti(Altundağ, 1993:28).

1833 gelişmeleri yalnız kalacak Osmanlı Devleti'nin yeniden bu kez bir ittifak antlaşmasına dayanarak Rusya'nın yardımını isteyebileceklerini hatırdan çıkarmayan İngiltere bu kez Osmanlı Devleti'nin arkasında etkin bir tutum aldı. Bir süre sonra Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Devleti üzerinde sağlamış görüldüğü üstünlüğü uzun süre sürdüremeyeceğini anlayan Rusya da İngiltere'ye katıldı. Her iki devlete birden karşı duramayacağını anlayan Fransa da Mısır Valisine belirtilen bu kutuplaşmaya katılması ile 1840 yılında Londra'da bir konferans toplandı(Karal, 1994:145).

Böylece Mısır'ın yeni statüsü saptanmış olundu ve 1841 tarihli Ferman ile Mısır valiliği babadan oğula geçmek üzere Mehmet Ali'ye verildi. Mısır valiliğine ayrıcalıklı statülerini öteki valilerden ayırdetmek için bunlara “**HİDİV**” denilmeye başlandı (Altundağ, 1993:28).

Osmanlı Devletini gerçekten oldukça zor bir duruma düşüren Mehmet Ali isyanı çözüme kavuşturulmuş 18 Temmuz 1841 yılında Boğazların statüsü de böylece karara bağlanmıştır.

Yüzyıl boyunca olanları özellikle 1829-1830 arasını ayrıca değerlendiren bir Fransız dergisinde yer alan saptamalar oldukça çarpıcı değerlendirmelere yol açmaktadır. Derginin adı ”La Revue des deux yazısında; “Türkiye'nin çöküşü gündün güne belirmektedir. Gerçi Mısır'da ticaret güneşi doğmuş bulunuyor fakat bu tek bir adamın(Mehmet Ali Paşa) çıkarları içindir ve gelecek için hiçbir güven vermemektedir Mondes”dir. Yıl 1829 Odesa ' da Ticaret Müsteşarı Sicard'ın “Karadeniz Ticaret Üzerine” başlıklı ...”Bu detay dönemin siyasal ilişkilerinin yapısını tanımlamaya çalışmaktadır (Akşin,1997:1666).

TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANI GİRİŞİMLERİNDE FRANSA ETKİSİ

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı Devleti batıdaki ve özellikle Fransa'daki gelişmelerin yönlendirdiği bir yenileşme devrine girdi. Fransa'nın refahı Akdeniz'de ve Osmanlı Devleti'nde yüzyıllardan beri koruduğu ayrıcalıklı durumla sıkı sıkıya ilgiliydi. Rus Çarı'nın Doğu Akdeniz projelerini de farkında olan Fransa gittikçe güçlenen Rusya'nın karşısında kuvvetli bir Osmanlı'yı görmek istiyordu. Tanzimat çabalarını sempatiyle karşılayıp bunu desteklemelerinin sebebi de buydu (Karal, 1994:190).

Fransa Tanzimat'ın başarı ile geliştirilmesine taraftar olmakla birlikte siyasi ve iktisadi çıkarları için ondan faydalanmak yolunda Rusların ve Avusturyalıların tuttıkları yolu da tutmuştu. Fransa Tanzimat Fermanı hükümlerinin Müslim-gayri Müslim tebaa arasındaki farkları yok etmediği yeni bir ferman ile eşitliği sağlayacak hükümler getirilmesi ve bunların uygulanmasında Avrupa devletlerinin söz sahibi olması gerektiğini savunuyordu (İnalçık, 1993:617).

Fransa bu girişimiyle Osmanlı Devletini yeni bir reform programının daha içerisine çekerek aslında bu sayede kendi siyaseti doğrultusunda planladığı kararların uygulanabilmesi için ortam yaratmaya çalışıyordu.

Fransa'nın yukarıda Osmanlı Devleti üzerinde uygulamaya çalıştığı bu iç müdahalenin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ta Fransa İhtilalinin de etkilerinin olduğu üzerinde durulmuştur. Blak Bey Osmanlı Devleti yönetimi hakkındaki en etkili savunmalarını 1831 yıllarında verirken bu etkiden açıkça bahsetmiştir. Fransız İhtilalinin II. Mahmut reformları üzerindeki etkilerini özellikle fikri temellere dayandırmıştır (Koloğlu, 1990:117).

Fransa diplomasisinin özellikle Fransa İhtilali sonrası Osmanlı Devlet'i üzerinde yoğunlaştırdığı etkileri Ahmet Cevdet Paşa'nın yazılarında incelikli bir biçimde işlenmiştir. Osmanlı Tarihçiliğinde, Fransa siyasetinin ve özellikle de Fransa İhtilalinin Osmanlı diplomasisi üzerindeki etkileri konusunu en kapsamlı ve en ayrıntılı açıklamasını, Ahmet Cevdet Paşa'ya borçluyuz. Fransa etkisinin neden ve sonuçlarını aşamaları ile bir bütün olarak ele alıp işleyen Osmanlı Tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa'dır. Paşa Fransız İhtilalinin evrensel boyutlarını kavramış, Avrupa açısından ne kadar köklü değişikliklere yol açtığını bilmektedir. Eski yönetimle çağdaş düzen arasında bir sınır çizmektedir. Fransa da bu gelişmenin uzun bir sürecin doğal bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. Bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sürecinde değerlendirildiğini ve Osmanlı toplum yapısında yeni bir değişim ve başka bir toplum modeli sunduğunu görmekteyiz (Arıkan, 1990: 99).

Kırım savaşı'ndan sonra Fransa'nın önerileri kabul edilerek bu defa Tanzimat Fermanı'nın yanı sıra yeni bir fermanın ilanına ve bunun Paris'te yapılacak barış antlaşmasında yer almasına karar verir. Paris Antlaşmasının imzalanmasından önce 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı Bab-ı Âli Hükümeti'ne imzalatılır. Bu ferman gayri Müslim tebaanın haklarını genişletmekle ve Müslümanların durumuna aleyhte bir değişiklik getirmemekle

beraber her iki tarafı da memnun etmediği gibi uygulamada yabancı müdahalelerine ve iç isyanlara zemin hazırlamıştır. Eflak-Buğdan meselesi bunun ilk örneği III. Napolyon'un girişimiyle iki eyalet birleşerek Romanya adı altında bağımsız bir devlet haline gelecekti. Böylece Yunanistan ve Cezayir'den sonra Romanya da Fransa'nın girişimleriyle Osmanlı Devleti'nden ayrılmış oluyordu (İnalçık,1993:618).

Siyasal ve sosyal işbirliği ya da yaşanan tarihsel süreç Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki kültür etkisi günümüze dek ön planda tutulmuştu. Daha önce de değindiğimiz gibi 1839'daki Tanzimat reformlarını yapanlara Fransız Devrimi'nin fikirleri etkide bulunmuştu. Paris'te birçok defa büyükelçilik yapan Mustafa Reşit Paşa bu hareketin de öncüsü olmuştu. XIX. yüzyılın sonlarına doğru sanatın hemen her dalında edebiyat, resim, heykel ve mimaride Fransız etkisi kendini göstermişti. En çok aranan ve öğrenilen dil Fransızca idi. Fransa'daki gelişmeler Türk aydınları için bir referans olmuştu. Kısacası Türkiye'deki çağdaşlaşma hareketi Fransa'nın etkisiyle başlamış ve ilerlemişti.

Yakınçağlarda "Üç Dünya İmparatorluğu Teorisi" geliştirilmişti. İngiltere Sömürgeler Bakanı olan Joseph Chamberlain 1897'de yaptığı bir konuşmada dinleyicilere " Bana öyle geliyor ki," diyordu , "zamanın eğilimi, tüm gücü büyük imparatorlukların eline bırakmaktır; küçük krallıklar ise ikincil ve alt sıraya düşüyor görünmektedirler..." diyerek dönemin güç dengeleri hakkında bilgi veriyordu. Rusya, İngiltere, Amerika'nın yanı sıra Monsieur Darcy'nin uyarısına göre de bilhassa Fransa'nın bu bahsettikleri üst katlara çıkması gerektiği temennisine yönelikti. Çünkü ona göre "ileri gitmeyenler geri giderler, geri giden de alta gider." Yerlerine çoktan bulmuş güçler arasında da özellikle Fransa'dan bahsetmektedir. Uluslararası statükoya yönelen yeni tehditler karşısında Fransa'nın konumunu tıpkı diğer büyük güçler gibi koruyup koruyamaması dünya politikası içerisindeki yerini belirleyecekti (Kennedy,2002:245). Bu yönde Fransa Osmanlı Devleti'ne yönlendirdiği son dönem politikasında işte bu "Denge Siyasetini" uygulayacaktı.

1920-1921 yıllarına dek süren ve 1898'de başlayan bu Osmanlı-Fransa ilişkileri dönemine bir başlık bulmak gerekirse "değişen ilişkiler" uygun olabilir. Çünkü tarafların çıkarları bağdaştırılabildiği ölçüde bir uyum sağlamıştır. Bu durumun sonucu aradaki "geleneksel" dostluk sarsılmıştı ancak kültür bağlarından güç alan yakınlık korunabilmişti (Sander,1995:205).

Olçay Özkaya Duman

Fransız hükümeti Bab-ı Âli'ye reform politikalarının geliştirilmesini isteyen ve ayrıntılı tavsiyelerde bulunan bir nota verdi. Ali ve Fuad Paşalar bu nota gereğince yeni kurunlar ve kanunlar oluşturulması yönünde çalışmalar başlattılar (Soysal,1983b:189).

Özellikle eğitim alanında rüşdiye, darülmualimin, tıbbiye, mühendishane gibi okullar açılarak bu okullarda Fransızca dersleri verildi ve Fransa'ya öğrenci gönderildi. Ünlü Fransız yazarlarının eserleri Türkçeye çevrilmeye başlandı. Pozitivist ve materyalist felsefe kitapları tercüme edilip ders kitabı olarak okutulmaya başlandı. Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy'e Osmanlı eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi için bir proje hazırlatıldı. Bu çerçevede kurulan Galatasaray Lisesi (1868) zamanla Edirne, İzmir, Beyrut, Şam, Tarsus, Kayseri ve Selanik'te açılan misyoner okullarıyla beraber Fransız kültürünün yerleşmesine ve Batılı aydın kesiminin oluşumuna taban oluşturmuştur. Bu dönemde Mustafa Reşit Paşa'nın himayesiyle Paris'e giden Şinasi, Renan ve Lamartine gibi ünlü Fransız yazarlarıyla tanışmış ve Societe Asiatique'ye üye olmuştu. Bu geleneği sürdüren Namık Kemal, Ziya Paşa, Midhat Paşa gibi aydın ve bürokratlar ilk anayasanın hazırlanmasına katkıda bulunanlardı (Soysal, 1983b:468).

1919-1921'DE VARILAN NOKTA VE ANKARA ANTLAŞMASI ÇERÇEVESİNDE FRANSA'NIN OSMANLI SİYASETİ

Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Türk-Fransız ilişkileri yeni bir dönem içine girmiştir. 1939 yılına kadar ki on sekiz yıllık ilk aşamada geçmişten kalan sorunların arındırılması ve siyasi ilişkilerin daha da sağlam temellere oturtulması çabalarına tanık oluyoruz. Bunu izleyen beş altı yılda yani İkinci Dünya Savaşı'nda 1940 yılında Fransa'nın işgalinden 1945'te kurtuluşuna dek ilişkiler ister istemez sönük geçmiştir. Savaştan sonra başlayan ikinci aşamada canlanan ilişkiler genellikle karşılıklı saygı ve işbirliği içinde gelişmeye devam etmiştir (Soysal,1985:962).

I.Dünya Savaşı'nda Türkiye ve Fransa ayrı saflarda yer almıştır. Bu sırada batılı müttefikler kendi aralarında Osmanlı Devleti'ni paylaşmak üzere 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot, 17 Nisan 1917'de Saint-Jean de Maurienne ve 25 Nisan 1920'de San Remo antlaşmalarını düzenlemişlerdir. Suriye, Lübnan, Güneydoğu Anadolu illeri Fransızların payına düşmüştü.30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ve 10 Ağustos 1920 'de Sevr Antlaşması sadece önceki antlaşmaların Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirilmesini ifade ediyordu. Bu

arada Fransa ise Mondros'un 7.maddesini kullanarak 1919'da Hatay, Urfa, Antep, Adana, Mersin ve Maraş'ı yani Anadolu'da Kilikya'yı işgal etmişti. Ayrıca Fransa, İngiltere ve İtalyanlarla 1920'de İstanbul'a girmişlerdi. Ancak güneyde büyük bir direniş ile tutunamayacaklardı. Bu arada Fransa Ankara Hükümeti'nin Moskova ile gelişen ilişkilerinden de kaygılanmaktaydı (Soysal,1983b:368).

Bu dönemde 1921 Eylül ayında Türklerin Yunan kuvvetlerini Sakarya'dan çıkartması üzerine Fransa Ankara Hükümeti'ni tanıyan ilk batılı ülke olmuştu. Atatürk'ün Ankara'da Franklin Bouillon ile bizzat görüşerek 20 Ekim 1921 Ankara 'da imzaladıkları Ankara Antlaşması aslında Fransa'nın İngiltere'ye sormadan yaptığı bir ön barış antlaşması yani 1923 yılında yapılacak olan Lozan Barış Antlaşması'nın bir öncüsü idi. Ayrıca bu antlaşmanın hükümleri büyük ölçüde Lozan Antlaşmasına da girmiş geri kalanı da geçerliliğini korumuştur. Böylece Fransa Lozan'da daha çok ekonomik işler üzerinde duracak çekişmeler ise İngiltere ve Türkiye arasında olacaktı.

20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile Türkiye-Suriye sınırına bugünkü şekil verilirken Hatay özel bir statü ile dışarıda bırakılmıştır. Bu bölge daha sonra 1938'de özerk bir Cumhuriyet 1939 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti'ne, Anavatan'a katılarak çözüme kavuşturulacaktı. Bu duruma kavuşması II. Dünya Savaşından ancak birkaç ay öncesine denk gelmiştir.

Lozan'dan sonra 1924-1933 yılları arası Türkiye ile Fransa arasında bazı sıkı tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların konusu Türkiye'deki Fransız okulların statüsü, Osmanlı borçların arındırılması, Osmanlı Bankası'nın geleceği, millileştirilen Fransız şirketlerine ödenecek tazminat v.b. idi. Bu arada Türkiye'nin Fransız mandasındaki Suriye ile ilişkilerini düzenleyen sözleşme 1926 yılında imzalanmıştı 1930 yılında ise genel bir Türk-Fransız dostluk antlaşması imzalanmıştı (Soysal,1985:467).

Bu süreçte çok önemli bir konu Türkiye ile Fransa arası ilişkilerde Mustafa Kemal İtilaf Devletleri arasındaki rekabeti görerek özellikle İngiltere ve Fransa arasında yaşanan çıkar çatışmalarından faydalanarak sonuca gitmeyi ön görmüştür. Mustafa Kemal halk ile kolayca bütünleşebilmiş ve bu özelliği ile Milli Mücadeleyi örgütleyerek halk kavramını daima ön planda tutmuştur. Bu yaklaşım, bölgede Fransızlara karşı verilecek olan mücadelede en önemli başarı kaynakları arasında yer almıştır (Hatipoğlu,2001:127).

Olçay Özkaya Duman

Sonuç olarak her yüzyılda olduğu gibi tarihte yakınçağlarda da devletlerarası ilişkileri belirleyen çağın siyasal güçler dengesi idi. Avrupa'da güçler dengesini bozan devlete karşı Fransa gibi Osmanlı Devleti de temkinli davranmıştı. XVI. yüzyılda V.Şarl'a karşı işbirliği, XIX. yüzyılda Kırım Savaşı, 1939'da Mihver Devletlerine karşı Üçlü İttifak ve günümüzde NATO bunun göstergeleridir.

Siyasal alanda Türkiye'nin Avrupa'ya içtenlikle bağlılığı, Batı'da sanıyoruz ki en çok Fransızlar tarafından değerlendirilen bir durumdu. Türkiye Avrupa konseyi, OECD ve NATO'nun üyesi ve CEE'nin de ortak üyesi olarak batı ile organik bağlar içindedir.

Ekonomik bakımdan Türkiye ile Fransa uzun yüzyıllar boyunca birbirini tamamlayıcı iki ülke olmuştur. Aslında Osmanlı Devleti dağılıncaya Fransa ile Türkiye pazarı küçülecekti fakat bu pazarda Almanya, İtalya gibi büyük yeni devletler çokça kar elde edince Fransa'nın Türkiye dış ticaretindeki yeri daha da azalmıştır. Türkiye'nin sanayileşme süreci hızlandıkça daha doğrusu alım gücü arttıkça bu ticari ilişkiler dengesi de büyüyecekti.

Kültür alanında özellikle reform döneminde Tanzimat aydınlarına birçok Fransız modeli örnek oluşturmuştur. Arada bazı titiz bilimsel bağlantıların kurulmasında bir çok Fransız Türkologlarını görüyoruz. Bunların arasında bir de Fransız gezginler de vardır. XX. yüzyılın başlarında Türkolog Jean Denny gibi parlak bir bilim adamının izinde bugün tanıdığımız Louis Bazin ve Robert Mantran gibi bilim adamları da yer almaktadır. Bu durum Fransa'da Türkiye düşüncüsü ve anlayışını tanıtmada birer araç olarak da görülmüşlerdi. Türkiye'deki eski Fransız okulları Galatasaray Lisesi gibi daha sonra açılan Tefik Fikret Lisesi işte bu işi üstleniyorlardı.

Yüzyıl boyunca Batı Avrupa Ülkeleri- biz bu konuda özellikle Fransa modeli üzerine çalıştık-çoğunlukla Orta-Doğu'ya yönelmiş ticaret ve diplomasi ile ve bu konuda özellikle de kendi aralarındaki rekabet ile uğraşmışlardır. Görüldüğü üzere Fransa'nın yakınçağlarda diplomasisi Osmanlı Devletinin diplomasisi yönünde daha çok gelişme alanı bulmuştur. Fransa çeşitli dönemlerde farklı coğrafyalara diplomatik ilişkilerini yönlendirmişse de bu süreçte çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin Orta-Doğu bölgelerine yönelmiştir. Bu durumun Fransa'nın Orta-Doğu bölgelerine yönelik geliştirmek istediği ekonomik ve siyasi yatırımlardan kaynaklandığı bilinmektedir. Dünya güçler dengesinde Fransa, Osmanlı toprakları üzerinde kendine yeni dengeler yaratmayı arzulamıştır. Ancak yeni değişen dünya düzeni Fransa siyasetini de etkileyecektir.

KAYNAKÇA

Aulard, A. (1945). *Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi (Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804 C.III)*. (Çev.: Nazım Poroy) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akşin, S. (1994). "Yüzyıl Boyunca Bir Fransız Dergisinde Türkiye İmgesi". *Belleten*, C. XI. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akşin, S.(1997). *Osmanlı Devleti 1600-1908 Türkiye Tarihi, C.III*, İstanbul: Cem Yayınları.

Altundağ, Ş., (1993). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın İsyanı, Mısır Meselesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arıkan, Z. (1990). "Fransız İhtilali ve Osmanlı Tarihçiliği". *De La Revolution Française A'la Turque D'Atatürk,1012-Mai 1989, Actes des colloques d'İstanbul*, İstanbul-Paris: Isıs Yayınları.

Bainville, J. (1938). *Fransa Tarihi*. (Çev.: Hüseyin Cahit Yalçın) İstanbul.

Belgil, V. (1990). "Fransa Krallarının İstanbul'daki Elçilere Talimatları". *Tarih Toplum Ansiklopedisi, C. III.*, Ankara.

Girgin, K. (1994). *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Guizot, M. (1986). *History of Nations:History of France from the earliest times to 1848*, Siyasal Bilgiler Kitaplığı, New York: Brandley com..

Hatipoğlu, S. (2001). *Türk – Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

İnalcık, H. (1938). "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler". *Belleten*, S. 212, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Karal, E. Z. (1938). *Fransa-Mısır ve Osmanlı (1767-1802)*, İstanbul.

Karal, E. Z.(1938). *Osmanlı Tarihi, C.: V*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Karal, E. Z. (1996). *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedid,1789-1807*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kennedy, P. (2002). *16.Yüzyıldan Günümüze Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*. (Çev.: Birtane Karanakçı) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Olca Özkaya Duman

Kılıçbay, M.A. (1986). “18.Yüzyılda Fransa’daki Türkiye”. *Tarih Toplum Ansiklopedisi*, C. I.

Koloğlu, O. (1990). “Fransız Devrimi İle II. Mahmut Reformları Arasında İlk Paralellik Kurma Çabaları”. *De La Revolution Française A’la Turque D’Atatürk,10-12 Mai 1989, Actes des colloques d’istanbul*, İstanbul-Paris: Isis Yayınları.

Kuran, E. (1968). *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Luraghi, R. (1994). *Sömürgecilik Tarihi*. (Çev.: Aydın Emeç). İstanbul.

Mantran, R. (1986). *Osmanlı Devleti’nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna C. I*. Ankara: Cem Yayınları.

Ortaylı, İ. (1995). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınları.

Potiemki, V. (1977). *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, C. I, (Çev.: Atilla Tokatlı), İstanbul: May Yayınları.

Sander, O. (1993). *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)*. Ankara: 1993.

Soysal, İ. , (1983a). “Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”. *Bellekten*, C.: XLVII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Soysal, İ. (1983b). “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”. *Bellekten*, C.: XLVI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Soysal, İ. (1985). “Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri 1036-1939”. *Bellekten*, C. XLIX, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Süslü, A. (1983a). “Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri 1807-1812”. *Bellekten*, C. XLVII , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Süslü, A. (1983b). “Osmanlı – Fransız Diplomatik İlişkileri 1798-1807”. *Bellekten*, C. XLVII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tanilli, S. (1995). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, C.III., Ankara: Cem Yayınları.

Tuncer, H.,(2002). *Eski ve Yeni Diplomasi*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Uzunçarşılı, İ.H. (1995). *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara.